

ПРО ДЕЯКІ ФОРМИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА»

Під час вивчення «Лексикології» в V класі учні знайомляться з темою «Однозначні і багатозначні слова». Як правило, десяти-, одинадцятилітнім дітям важко зрозуміти механізм виникнення багатозначності. Тому маємо знайти такі форми роботи, які б сприяли усвідомленому розумінню учнями цього матеріалу.

П'ятикласники уже опрацювали тему «Слово і його лексичне значення». У зв'язку з цим, урок, присвячений вивченню багатозначності слова, бажано розпочати узагальнюючою бесідою, яка дасть змогу систематизувати і актуалізувати набуті знання.

З'ясувавши в ході бесіди суть поняття «лексичне значення слова», ми підготували учнів до сприйняття матеріалу із теми «Однозначні і багатозначні слова».

Ознайомлення із матеріалом доцільно почати з роботи над підручником, у ході якої учні довідуються, що одні слова в нашій мові мають тільки одне значення і тому називаються однозначними, а інші слова мають два і більше значень, тому їх називають багатозначними. Збагнути ці відомості допоможе робота над тлумачним словником української мови, за яким учні за завданням учителя знаходять слова, які мають тільки одне значення. Наприклад, адресат, акваланг, покіс, лелека тощо. Потім учням пропонується знайти в словнику слова з кількома значеннями. Наприклад, рукопис, порода, порядок тощо.

Наступним етапом має бути евристична бесіда, у ході якої учитель пропонує з'ясувати в деяких словах такі значення, які не зафіксовані в словнику. Для бесіди можна, приміром, запропонувати таке питання: Що означає слово **рух**? Знайдіть і з'ясуйте всі його значення за словником. Ця робота допоможе з'ясувати, що слово **рух** належить до багатозначних. Але те значення, яке назвала більшість учнів (організація), словником не зафіксоване. Учи-

тель допомагає сформулювати його визначення (назва громадської всенародної організації, що виникла на підтримку суспільних процесів на Україні у 1991 році) і пропонує записати його в зошит. Отже, — підсумовує учитель, — одне із значень розвинулося нещодавно і саме воно активізувало вживання цього слова. Через те ви й назвали в першу чергу саме це значення.

У залежності від рівня підготовки класу можна запропонувати й таке завдання: спочатку утворити від слова **рух** із словниковими значеннями інші слова за допомогою суфіксів і префіксів (рухатися, рухливий, ворухитися, поворухитися, рушити тощо), а потім від слова **Рух** із значенням, не зафіксованим словником (рухівець, рухівка, рухівський). Така робота, по-перше, допоможе збагнути семантичні варіанти багатозначного слова, а по-друге, активізує вживання похідних дериватів, які корисно увести в речення (Літак рухається із швидкістю 300 кілометрів за годину; Рухливі ігри подобаються дітям; У темряві ворухилося щось загадкове; Колона рушила в похід і Рухівці з'їхалися на свої великі збори; Рухівська програма надрукована у пресі тощо). Роботу дітей поживавить і повідомлення про те, що вони щойно не лише назвали одне із значень слова, яке розвинулося на їхніх очах, а й доповнили словникову статтю, тобто по суті були дослідниками одного з мовних явищ — розвитку багатозначності слова.

Аналогічну роботу можна, приміром, запропонувати і на матеріалі таких завдань: відповісти на питання, як називають людей, що живуть в Америці, Бельгії, Канаді, Афганістані, записати їх у зошиті (американець, бельгієць, канадець, афганець), скласти з ними одне речення (Американці, бельгійці, канадці, афганці хочуть жити в мирі й дружбі). Це завдання допомагає з'ясувати значення цих слів — назва людей за місцем проживання. Тоді учитель пропонує розкрити значення слова **афганець** у такому, наприклад, реченні: Мій брат — афганець. Діти без труднощів відповідають, що це слово називає тих воїнів, які були послані на війну в Афганістан. Отже: американець — житель Америки; бельгієць — житель Бельгії; канадець — житель Канади; афганець — 1) житель Афганістану; 2) воїн, що брав участь в афганській війні. Відсилення учнів до тлумачного словника переконує їх, що і в цьому випадку ними відкрите нове значення слова афганець, відсутнє в словнику.

У словнику української мови, — повідомляє учитель дітям, — зафіксовані такі лексичні значення слова **бігун**: 1. Спортсмен, який володіє технікою бігу. 2. Той, хто може швидко бігати. Після запису цих значень, учні складають речення. Наприклад, Першим на фініш прийшли бігуни з України. Далі записують речен-

ня, запропоноване вчителем: «У міськуправлінні внутрішніх справ мені запропонували цілий арсенал зброї, вилученої у бігунів». (З газ.).

Діти повинні дати відповіді на такі питання: Чи однакові значення слова бігун у першому і другому реченні? (Ні). Кого в нашому місті називають бігунами? (Хлопців, які є членами хуліганських угруповань). Чи фіксує словник таке значення слова? (Ні). Про що це свідчить? (Про те, що ми дослідили нове значення слова бігун). Порівняйте значення слова бігун подане в словнику як спортсмена, із значенням слова бігун як хулігана. Що у них спільного і що відмінне? (Спільне — біг, відмінне — мета бігу). Таким чином, — стверджує учитель, — ви не тільки дослідили нове значення слова бігун, а й з'ясували наявність у його значенні негативного відтінку.

Після аналізу поданих слів не важко підвести учнів до такого висновку: багатозначність властива переважній більшості слів мови. Нові значення в словах виникають внаслідок зіставлення функцій (як у випадку із словами бігун, рух), або внаслідок співвіднесеності з позначуваними особами (як у випадку з словом афганець) тощо.

На завершення уроку варто провести репродуктивну бесіду з метою узагальнення і відтворення знань:

1. Які слова називаються однозначними? Наведіть приклади.
2. Які слова називаються багатозначними? Наведіть приклади.
3. Чи правильним є таке твердження: «Кожне слово має певне лексичне значення. Отже, скільки слів у мові, стільки і значень»? Доведіть помилковість такого твердження. Для цього скористайтесь словами, які були проаналізовані на уроці.

Робота на уроці, спланована в такий спосіб, на наш погляд, сприяє співтворчості учителя й учнів, формує у дітей навички неформального підходу до аналізу значення слова, забезпечує свідоме засвоєння учнями механізму багатозначності, активізує їх розумову діяльність.